

Felslut och önsketänkanden

Om Rysslandsforskarna, Putin och utvecklingen fram till kriget

Bo Petersson

Fallacies and wishful thinking: on Russia studies, Putin, and the lead-up to the war

When President Putin over the years repeatedly raged and ranted about how Russia had been deceived by the West over NATO's eastward expansion, how Ukraine's rightful president allegedly had been illegally overthrown in a coup instigated by the West, and how these actions had the hidden purpose of bringing destruction and devastation to Russia, few were inclined to believe that he was not just repeating a mantra, but actually believed in what he said and prescribed a program of action. This essay provides a background to the steady growth of the authoritarian essence of the Putin regime and its growing ambitions beyond Russia's borders and discusses what academic area studies specialists in the West and other Russia pundits generally should have been able to foresee about Russia's aggressiveness and its upcoming assault on Ukraine. Perhaps the current situation could have been avoided, had there been a greater inclination to bring together the clues that were there and take preventive action to meet the danger.

När Putinregimen inledde sin fullskaliga invasion av Ukraina den 24 februari 2022 blev jag lika chockad som alla andra, fastän jag har följt rysk politik professionellt i fyra decennier. Barbariet, den nakna och brutala kraft som Putin släppte lös, var något som jag inte hade förväntat mig att se. Även när den militära uppbyggnaden längs Ukrainas gränser fortskred under 2021 trodde jag att Putin skulle hålla sig till det modus operandi som dittills hade varit hans signum under mer än tjugo år vid makten. Liksom många andra analytiker av rysk politik utgick jag ifrån att han skulle fortsätta att vara försiktig och kyligt pragmatisk, flytta fram sina positioner stegvis där han så kunde, och satsa på att ta begränsade, noggrant kalkylerade risker, en och en i taget när tillfälle bjöds (Galeotti 2019). Hans tillvägagångssätt skulle fortsätta vara hänsynslöst men

Bo Petersson är verksam vid Institutionen för globala politiska studier (GPS), Malmö universitet.
E-post: bo.petersson@mau.se

rationellt. Det var så han hade uppträtt när han, nominellt som premiärminister under den då relativt lågmälda, nu ytterligt krigshetsande, Dmitrij Medvedev, lät ockupera Abchazien och Sydossetien 2008, och sedan, som president igen, annekterade Krim och med fokus i Donbas inledde Rysslands krig mot Ukraina 2014, samt drog igång offensiva militära operationer i Syrien 2015.

I anslutning till avgörande historiska skeenden i vår livstid har det återkommande blossat upp debatter om samhällsvetenskapernas oförmåga att förutse processer och nyckelhändelser av fundamental betydelse. Det gällde förvisso för tiden kring Kalla krigets slut och Sovjetunionens undergång (Lipset & Bence 1994, Seliktar 2015, Gerner 2020; jfr Leijonhielm 2022). Det gällde också 9/11 och oförmågan att förutse det stormangrepp på västerländsk demokrati och livsstil som islamisk fundamentalism gjorde där och då (Czwarno 2006). Nyttillskottet till denna flora av mot samhällsvetenskapen kritiska diskussioner är debatten om varför politiker och forskare inte förmådde förutse Rysslands upptrappade anfällskrig mot Ukraina från den 24 februari 2022 och framåt (jfr Petersson 2022). Jag vill i denna essä hävda att misslyckandet egentligen var ännu värre än så. Problemet var att vi som samhällsvetenskapliga forskare inom Rysslandsdomänen inte förmådde att se vart utvecklingen ledde trots att de enskilda tecknen på vad som var på gång fanns där sedan länge. Eller snarare: vi förmådde nog se dem, men vi ville inte, utan värjde oss mot dem. I valet mellan en kylig och realistisk analys och önsketänkande valde vi tyvärr det senare. Så hur kunde det bli så? Hur kunde vi komma till en punkt där nästan all västerländsk expertis blev grundligt överraskad av utvecklingen? Det bör dock sägas att det fanns enstaka författare som såg vad som var på gång (Hamilton 2018). På svensk botten beskrev exempelvis Wilhelm Agrell 2014, året då Krim annekterades och Rysslands krig mot Ukraina inleddes, som ”den sista sommaren för tron på en europeisk säkerhetsordning som gjort upp med historien” (Agrell 2015). Mer skulle komma men det var inte många som insåg det.

Vad vi ville se

Önsketänkarna var många även inom världspolitiken. Det har ofta återberättats att George W. Bush fick ett positivt intryck av Vladimir Putin vid deras första möte. Han såg honom i ögonen, fann honom rättfram och pålitlig och tyckte sig ha fått en glimt av hans själ. Joe Biden anspelade på detta sammanträffande när han vid ett senare tillfälle undrade om hans ryske motpart verkligen hade en själ. Måhända lät sig Bush den yngre i ett något senare skede förledas av Putins telefonsamtal till honom efter 9/11 då han snabbt och för egna syften uttryckte vilja att samarbeta i kriget mot terrorismen. Tony Blair såg för sin del en reformator i Putin och menade att han var en man som det gick att samarbeta med. Med tanke på den inriktning som den tyska importpolitiken beträffande rysk naturgas fick under hennes långvariga kanslerskap tyckte uppenbarligen även

Angela Merkel så, trots att de båda inte tycks ha hyst några personliga sympatier för varandra. Också Barack Obama har kritiserats för att ha låtit sig duperas av Putin (Fournier 2014). Hans reset-politik, som ju avsåg att bortse från vad som hade varit och börja bygga de amerikansk-ryska relationerna från grunden, inleddes formellt under kameleonten Medvedevs presidentskap, men Putin var ju även då synnerligen närvarande i sin egenskap av premiärminister och marionettmästare (Deyermond 2013, Stent 2019). Donald Trumps devota hållning till den ryske kollegan behöver kanske ingen ytterligare kommentar utan tävlar i en helt egen liga. Möjligtvis kan den också förklaras av andra faktorer än önsketänkande allena.

Det mest slående draget när man beaktar västmakternas övergripande relationer med Ryssland under 2000-talet är hur snabbt de var benägna att glömma, förlåta och gå vidare som om ingenting hade hänt. Rysslands krig mot Georgien och påföljande ockupation av Abchazien och Sydossetien 2008 har träffande beskrivits som ”det första steget i Rysslands kampanj för att störa och möjligen störta den regelbaserade globala ordningen” (Hamilton 2018: 33). Vid tidpunkten i fråga tycktes omvärlden oförmögen att inse det. Bara några månader efter kriget implementerade den nytillträdda Obamaadministrationen sin reset-politik gentemot Ryssland. Det som borde ha varit en kraftfull varningsklocka lämnades utan större avseende, fast det i själva verket förebådade ett mönster. Först efter Ukrainakrigets inledning och annekteringen av Krim sex år senare uppfattades mönstret av flera (Hamilton 2018). Ändå grep önsketänkandet omkring sig igen, och omvärlden vände sig snart vid att nästan bortse från att ett krig fortsatte att rasa i Europa, i de ockuperade delarna av Donbas. Förhoppningen tycktes vara att Putins Ryssland nog ändå skulle låta sig nöja med Krim och att någon slags business as usual skulle kunna bedrivas.

Återkommande teman och begrepp

Handfallenheten hos västvärldens ledare inför utvecklingen av Putins presidentskap var till en början kanske i någon mån förstäelig. Efter 1990-talets kaos och tvära kast under en oförutsägbar och ofta höggradigt alkoholpåverkad president Boris Jeltsin framträdde Putin som en välkommen kontrast som stod för stabilitet och förutsägbarhet (se även Skak i detta nummer). Detta var en anledning till att bedömare i omvärlden, såväl praktiker som forskare, såg på hans begynnande presidentperiod med försiktig optimism, och var också en av de främsta faktorerna bakom hans länge grundmurade popularitet på hemmaplan. Låt vara att han inte var någon stor demokrat, vilket de flesta redan då nog förstod att han inte var, men fördelarna ansågs uppenbarligen överväga. Hans bakgrund i KGB noterades förstås, liksom det faktum att han omgav sig med män som också kom därifrån, men många valde ändå att framhålla fördelarna med den pragmatism som de tyckte sig se hos honom och hans

följeslagare (de Tinguy 2001; jfr Agrell 2022). Visst vållade det visst obehag när han som nyvald president pekade på vikten av att införa "lagarnas diktatur" för att stävja 1990-talets oreda (Hosking 2005), och många höjde på ögonbrynen inför det i början av 2000-talet omhuldade uttrycket "suverän demokrati" (Averre 2007). Den välvilliga tolkningen av det förra begreppet var att Putin nog menade något i stil med rättsstatens principer, även om han uttryckte sig lite fyrkantigt. Så var emellertid knappast fallet, utan som Hosking (2005) framsynt påpekade var presidentens intention, likt det en gång varit för Tsar Nikolaj I, snarare att skärpa lagarnas kraft som ett led i ett auktoritärt styre och stärka det som Putin ungefär vid samma tid började benämna "maktens vertikal". Med begreppet avsågs att hierarkierna skulle göras klarare, att lägre instanser ovillkorligen skulle underordna sig högre och att regionala och urbana strukturer lika självklart underställdes federala (Gel'man och Ryzhenkov 2011).

Vad beträffar begreppet "suverän demokrati" hade detta inte myntats av Putin själv utan av hans dåvarande stabschef Vladislav Surkov, men presidenten hade alls inget emot att det användes. Kontentan var att västvärlden må ha sin tolkning av vad begreppet demokrati innebär, men den skulle inte lägga sig i vilken tolkning Ryssland gjorde. I ordsammansättningen var adjektivet "suverän" helt överordnat substantivet "demokrati". Som stormakt bestämde Ryssland således helt självt över vad begreppet skulle innehålla. Indignationen över pekpinnarna och tillrättavisningarna från Väst var tydlig från Putins sida nästan ända från början av hans presidenttid. I Münchentalet från 2007 klagade han över att de som var så ivriga att lära Ryssland vad demokrati var "av någon anledning inte ville lära själva" (Putin 2007). Dock utmönstrades begreppet "suverän demokrati" efter något år ur den aktiva vokabulären och föll, som det då tycktes, i glömska.

När Putin återkom till den formella presidentmakten efter att ha styrt från premiärministerposten under Medvedevs så kallade presidentskap 2008–2012 tog Ryssland på allvar upp kampen mot Väst och EU i fråga om att sprida sina värderingar till andra länder. Det visade sig då att begreppet "suverän demokrati" i högsta grad levde kvar sett till tankeinnehållet. Det blev ett led i Rysslands kraftmätning med Väst att vid varje upptänkligt tillfälle ställa traditionella, religiösa och familjerelaterade värderingar och omsorgen om nationell suveränitet och säkerhet mot liberal demokrati och dess förspråkande av mänskliga rättigheter och rättsstatens principer (se även Vendil Pallin och Edenborg i detta nummer). Enligt den ryska synen måste kollektivet obetingat gå före individen, och nationell säkerhet förutsattes i alla lägen övertrumfa liberala hänsyn som mänskliga rättigheter och demokrati (Cooley 2016). Traditionella värden ställdes mot det kollektiva Västs förmenta moraliska depravering och förflockning. Ryssland och dess ledare Putin utgjorde enligt propagandan det alltid solida bålverket, därtill flitigt påhejat av den rysk-ortodoxa kyrkan. Denna argumentation utvecklades till fullo i samband med

Euromaidan 2014, där Kremles huvudlinje var att den påstådda statskuppen i Ukraina var ett resultat av att det ondsinta Väst, inte minst det homosexuella "Gayropa", strävade efter att sprida sitt gift även till Ryssland som det hatade och ville förgöra (Edenborg 2017; se även Edenborgs bidrag i detta nummer).

Även andra olycksbådande begrepp introducerades med buller och bång, drogs tillbaka och lanserades åter när tiden var mogen. Efter inledningen av kriget mot Ukraina och annekteringen av Krim 2014 kom begreppet Novorossija i svang i presidentens retorik. Det anspelade på de områden i Donbas som Ryssland lade under sig under Katarina den Storas expansiva regim på 1700-talet. Namnet betyder Nya Ryssland, och användes som ett sätt att markera att Ukraina inte var någon egen stat med existensberättigande. Det användes flitigt under Ukrainakrigets första fas med början 2014 men togs sedan ur aktivt bruk för en tid (O'Loughlin et al 2017). Det är rimligt att anta att begreppet i detta första skede användes som en testballong, togs ned igen när motståndet i omvärlden blev för stort, men ingalunda hade utmönstrats ur Putinregimens tankevärld. I Putins aggressiva tal den 21 september 2022, då han tillkännagav Rysslands tredje mobiliseringsbeslut någonsin (de andra fattades ominöst nog 1914 och 1941), var det tillbaka igen (Putin 2022c). I det tal som han sedan höll vid tillkännagivandet av den ryska annekteringen av regionerna Donetsk, Luhansk, Cherson och Zaporizjzja några dagar senare, hade det rentav blivit noden i ett huvudtema (Putin 2022d).

Det passade regimen utmärkt att ta fram begreppet på nytt eftersom Putinrysslands linje var att Ukraina inte bör finnas, utan av hävd är en del av Ryssland. Rysslandsforskare och andra i Väst hade att göra med ett begrepp som de hade hoppats skulle ha förpassats till historiens sophög. Istället hade det plockats upp på återvinningsstationen av regimen propagandister för att användas på nytt när tillfället gavs. Igen hade vi pusselbitarna framför våra ögon men valde att inte lägga samman dem till en helhet eftersom det alternativet var alltför otäckt. Det är mänskligt men konsekvenserna blev beklagliga.

Det är välkänt och ofta citerat att Putin tidigt, närmare bestämt i sitt tal till nationen i april 2005, betecknade Sovjetunionens undergång som en av det 20:e århundradets största geopolitiska katastrofer (Putin 2005). Därmed gjorde han klart att han med nostalgi såg tillbaka på det gamla Sovjetunionens gränser. I det sammanhanget fanns dock en tvetydighet i så måtto att han samma år sade att den som inte beklagade Sovjetunionens fall saknade hjärta, men att den som önskade Sovjetunionen tillbaka inte hade någon hjärna och inte hade förstått någonting alls. Tydligare var han vid sitt ökända tal i München 2007 där han på allvar framställde USA som Rysslands huvudfiende, även om tonen var rätt dämpad i jämförelse med vad som skulle följa under senare år (Putin 2007). Vid alla tillfällen som han kunde tog han sedan upp sin berättelse om hur USA och västvärlden hade lovat Ryssland att aldrig "med en enda tum" utvidga Nato och föra det intill Rysslands gränser. Detta påstående togs upp så ofta att

det framstod som ett mantra. Enligt en amerikansk NGO, National Security Archive, har det ur arkiven framkommit att den typen av muntliga utfästelser faktiskt gjordes, i första hand av USA:s dåvarande utrikesminister James Baker och Tysklands förbundskansler Helmut Kohl i samtal med Sovjetunionens siste president, Michail Gorbatjov (National Security Archive 2017). Det tycks således ha funnits grund för påståendet om löften, vilket regimen i Kreml sedan har försökt utnyttja maximalt och med stegrad intensitet. Kontentan är att Ryssland enligt propagandan är ett oskyldigt offer för svikna löften, och därför i självförsvaret måste agera aggressivt för att hävda sina egna, åsidosatta intressen.

Om Natoutvidgningen österut och de förment givna löfterna från Väst om att någon sådan aldrig skulle ske fram till Rysslands gräns var ett huvudtema som ständigt upprepats av Putin, så har de påstådda statskupperna i Ukraina vid den orangea revolutionen 2004 och Euromaidan 2014 varit ett annat stående inslag. För auktoritära regimer världen över har färgrevolutionerna, och sedan den arabiska våren, blivit skrämospöken som förebådat såväl auktoritära regimers försvagning globalt sett som den egna regimen fall. Auktoritära stater har därför samarbetat med varandra för att lära sig av gångna misstag, låta sig inspireras av varandras lagstiftning och policyimplementering, samt skapa en gemensam front mot demokratiska influenser (Koesel & Bunce 2013). Ryssland har tveklöst varit en av ledarna i detta arbete (Cooley 2016). Putin själv har frekvent uttalat sig om färgrevolutionerna, inklusive den orangea, från 2000-talets början som ett fenomen som underblåsts av USA och Väst och som i slutänden är avsett att underminera Ryssland självt (Hall 2017, Omelicheva 2016, Petersson & Stokholm Banke 2015, Petersson 2021). Detsamma gällde de omfattande protesterna mot valfusk och elitmygel i Ryssland 2011–2012, där presidenten också sade sig se USAs styrande hand (Petersson 2021)

Denna retorik stegrades ytterligare efter Euromaidan 2014, som ju drev den dåvarande presidenten från Ukraina och banade väg för att en ny president kunde väljas i landet. Putin har under senare år ständigt upprepat att utvecklingen i Ukraina detta år var liktydig med en konstitutionsvidrig kupp, att den ukrainska regeringen dominerades av nynazister och att ryssar och ukrainare i grunden är samma folk, vilket enligt hans repulsiva logik fränkänner Ukraina ett existensberättigande som självständig stat. Redan i det tal som Putin höll vid Rysslands formella annektering av Krim i mars 2014 hävdade han att regeringen i Kyiv bestod av "nationalister, nynazister, russofober och antisemiter", och att den sysslade med "terror, mord och kravaller". Redan då hävdade han alltså att det inte fanns någon legitim exekutiv makt i Ukraina att samtala med (Putin 2014a). Inför invasionen i februari 2022 lades "folkmord" på den rysktalande befolkningen till listan över de försyndelser som Kyiv förment gjorde sig skyldigt till (Putin 2022a, b). Allt detta gav sammantaget Ryssland en självproklamerad rätt att ingripa i Ukrainas inre angelägenheter. Logiken var inte alltid glasklar och motsägelserna var många (se Vendil Pallin i detta nummer). I talet vid

annekteringen av Krim 2014 sade presidenten å ena sidan att ”Vi [Ryssland] alltid har respekterat Ukrainas nationella integritet” och att ”det är mycket svårt, för att inte säga omöjligt att kämpa mot folkets vilja”, medan han å andra sidan åter underströk att enligt hans uppfattning var ryssar och ukrainare samma folk som inte kan leva utan varandra (Putin 2014a). Folken hade drivits isär av det ondskefulla Väst som ”i sekler” målmedvetet strävat efter att driva in en kil mellan Ryssland och Ukraina, eftersom ”de” var rädda för den storhet som de båda länderna tillsammans skulle utgöra, menade Putin. Västs mål, var emellertid inte uppnått i och med att Ryssland och Ukraina formellt blev skilda stater, fortsatte han, utan de onda anslagen skulle inte komma att upphöra förrän Ryssland självt låg uppsplittrat så som hade skett med Jugoslavien. För att referera till ett annat bildspråk som Putin använde vid tiden för annekteringen av Krim: ränkerna skulle inte sluta förrän den ryska björnen hade kedjats fast och dess tänder och klor dragits ut (Putin 2014b).

Här tog vi Putin på orden

Putin upprepade sina klagomål och synpunkter så ofta att de tycktes som en obligatorisk litania, en bitter, åldrande mans orerande som knappast kunde tas på allvar längre, eftersom han alltid hade talat så och – tycktes det oss – sällan agerat utifrån vad han hade sagt. Alltför ofta valde vi att bortse från vad han faktiskt sade i tron att han inte menade det så illa som det lät. Putin visade på beståndsdelarna i ett handlingsprogram, men vi avskrev det som tomma ord. Som Jan Leijonhielm (2022: 245) skriver borde vi ha tagit honom på orden.

Å andra sidan fanns det tillfällen då vi i forskarkåren kollektivt valde att tro på Putin istället för att utgå ifrån att han ljög. Vi lät oss duperas av hans upprepade försäkringar om att han aldrig någonsin skulle ändra den ryska konstitutionen från 1993, vilken specifikt föreskrev att den ryske presidenten var dess främsta garant. En känd rysslandsforskare menade t.ex. att troheten gentemot grundlagen var en central beståndsdel i presidentens politiska identitet, och att den var helt grundläggande för den legitimitet som han åtnjöt underifrån (Sakwa 2014:3). Faktum är att Putin ljög om sin trohet mot konstitutionen så många gånger att experter över hela världen trodde att han var uppriktig. Allra tydligast i sina utfästelser var han vid ett möte med unga studenter 2017, då han bland annat sade:

Det finns tidsbegränsningar för presidenten, vilka fastställs i konstitutionen ... Ni är alla unga människor, men ni vet förmodligen, eller borde veta, att jag hade en möjlighet, och de bad mig till och med vid den tiden att ändra konstitutionen. Jag vägrade att göra det, och jag har inte heller för avsikt att göra det i framtiden. Allt är skrivet i konstitutionen (Putin 2017).

Vad president Putin refererade till var tiden före 2008 års presidentval, då han, den gången av trohet mot konstitutionen, formellt frånträdde presidentmakten till förmån för den nyvalde Medvedev. Fyra år senare återkom han dock som president efter att ha utnyttjat ett kryphål i grundlagen (se nedan).

Föreställningen om Putins obrottsliga lojalitet mot konstitutionen levde kvar länge. Spekulationerna om att någonting höll på att förändras började frodas först under 2019 (Petersson 2021). I början av år 2020 tillkännagav presidenten överraskande att stora delar av konstitutionen behövde skrivas om. Med hjälp av sina handgångne män och kvinnor i den parlamentariska församlingen tog han initiativ till författningsändringar som i praktiken gjorde det möjligt för honom att klamra sig fast vid presidentämbetet för resten av sitt liv. Han gjorde detta bland annat genom en så kallad folkomröstning som Gel'man (2022: 157) beskriver som "det troligen mest massiva och skamlösa exemplet på röstningsbedrägeri i Rysslands postkommunistiska historia". Det otänkbara blev en ny realitet, och nu fanns det en i grunden ny konstitution som presidenten var garanterad för. Putin, som tidigare offentligen och indignerat hade avvisat spekulationer om att han skulle välja samma väg som sin kinesiske kollega Xi Jinping och göra det möjligt att i praktiken sitta kvar på livstid (Putin 2018b) hade nu gjort just detta.

Det finns en viktig omständighet att beakta i fråga om Putins genomtrumpande av konstitutionsförändringarna och de manövrer som han gjorde i samband med dessa. Om han hade följt Jeltsins gamla konstitution från 1993 skulle han ha varit tvungen att lämna presidentmakten 2024, eftersom han vid den tidpunkten skulle ha suttit de två mandatperioder i rad som däri stipulerades som maximum. I och med de förändringar som infördes 2020 blev det möjligt för presidenten att stanna kvar på posten i två mandatperioder till, d v s ända fram till 2036. Det är förstås inte givet att Putin kommer att ställa upp för omval 2024, men det är inte det mest relevanta i sammanhanget. Poängen är istället att han har möjlighet att göra det, och på det sättet undviker han att bli betraktad som en "lame duck", som någon som är på väg ut och därför väger lätt i politiken (Teague 2020).

Jag skulle vilja gå så långt som att påstå att konstitutionsförändringarna rentav var en förutsättning för det utvidgade kriget mot Ukraina. Hade inte Putin konsoliderat sin position på detta sätt är det tveksamt om han hade kunnat inleda kriget, eftersom hans auktoritet lätt hade kunnat börja ifrågasättas då. Att ändra konstitutionen tycks därför ha varit ett led i en plan som varit noga uttänkt sedan länge. Om omvärldens expertis, undertecknad inkluderad, hade tagit ett steg bakåt och betraktat helheten istället för att fokusera på de enskilda detaljerna och Putins svikna löften om att inte ändra grundlagen hade kanske den mentala beredskapen inför Rysslands aggression varit större. Vi såg presidentens löftesbrott och läste dem som lätt patetiska tecken på att en åldrande president ville klamra sig kvar vid makten till varje pris. Däremot missade vi att se att grundlagsändringarna lade en stabil grund för en aggressionspolitik mot Ukraina och omvärlden. Vi silade mygg och svalde kameler.

Svagheten gjorde honom farlig

Tecknen på en tilltagande aggressivitet från rysk sida hopades alltså under lång tid. Ett av de tydligaste var Putins tal till den federala församlingen den 1 mars 2018, då han triumferande presenterade nya generationer av hypersonisk missilteknik för församlingens deputerade och för världen (Putin 2018a). I detta och andra tal vid ungefär samma tidpunkt visade Putin fram en ny självsäkerhet och aggressivitet gentemot Väst, och han signalerade mycket tydligt sin övertygelse om att Ryssland nu hade fått övertaget över USA i den globala kapprustningen. Den självsäkra hållningen förstärktes troligen av det faktum att Förenta staterna vid denna tid leddes av Trump-administrationen, vilket innebar att landet i praktiken hade avlagt sin ledande roll i världen och istället tycktes inställt på att ge Putin och Ryssland vad de ville ha. Putin kommenterade, synbart nöjd, att USA så småningom tveklöst skulle försöka imitera den nya banbrytande vapentechniken, men när det väl gav resultat skulle Ryssland redan ha utvecklat en ännu smartare generation av vapen. Faktum är att han redan i sitt Münchental 2007 hade lagt in en passus på detta tema. Självsäkerheten var således inget nytt påfund (Putin 2007).

Vapentalet 2018 var en kulmen på en olycksbådande utveckling som hade pågått länge, men värre skulle det bli. I oktober 2020, vid sitt årliga framträdande på Valdaiklubben, uttryckte sig Putin i så ominösa ordalag att det borde ha uppmärksammats mer än vad som skedde: "Jag skulle vilja säga till dem som fortfarande väntar på att Rysslands styrka gradvis ska avta: det enda vi oroar oss för är att bli förkylda på er begravning" (Putin 2020). I det tal den 21 september 2022 då Putin tillkännagav den partiella mobiliseringen i Ryssland, återkom han till sitt skryt när han hävdade att Rysslands kärnvapenarsenal i flera avseenden var modernare än Västs, och att Väst därför måste tänka sig för noga innan de gick Rysslands intressen emot i Ukraina (Putin 2022c). Var detta tomma ord eller menade han faktiskt vad han sade?

Min bok *The Putin Predicament* utkom hösten 2021. I den diskuterade jag Putins ökande självsäkerhet såväl på den globala arenan som i fråga om Rysslands kraftmätning med USA. Likt många andra observerade jag den kyliga hårdheten i hans ton och hur den gradvis hade skärpts ända sedan hans nominella återkomst till presidentmakten 2012. Likt många andra observerade jag också hur presidentens inhemska popularitet hade stigit skyhögt efter annekteringen av Krim och inledningen av kriget mot Ukraina 2014, och hur graden av uttryckt gillande i opinionsundersökningarna stannade kvar på över 80 procent i fyra långa år efter annekteringen, detta som ett resultat av det så kallade Krimsamförståndet i rysk politik (Nikolskaya & Dmitriev 2020). Mitt misstag var att jag, liksom många andra, inte läste av implikationerna av vad jag såg.

Jag trodde felaktigt att den uttryckta ökade självsäkerheten i förhållande till Väst var ren och skär retorik och att den var av mindre betydelse än de många

andra faktorer som urholkade hans ställning. Bland dessa fanns hans ökande ålder och synbarliga nedgång i energinivå, hans brist på styrka och synlighet när det gällde att ta itu med covid-19-pandemin (Blackburn & Petersson 2021), och de uppenbara sätt på vilka hans försvagade karisma överskuggades av den utstrålning och kommunikationsförmåga som hans obarmhärtigt modige kritiker, Aleksej Navalnyj, gav uttryck för när han nådde fram till de yngre urbana generationerna i en utsträckning som Putin bara kunde drömma om.

På det hela taget var analysen av Putins tilltagande svaghet på hemmaplan korrekt, men slutsatsen var felaktig. Den korrekta konklusionen borde ha varit att det var just denna ökande inhemska svaghet som gjorde honom så farlig. Presidenten behövde vidta beslutsamma och hänsynslösa åtgärder för att vända sina vikande popularitetskurvor. Annekeringen av Krim hade varit en mirakelkur år 2014. Den hade satts in för att vända de svaga popularitetssiffror som Putin, för att inte tala om premiärministern Medvedev, hade haft sedan de båda, i sitt trots mot vad väljarna tyckte, inför valen 2011/2012 tillkännagav att de skulle göra en rockad sinsemellan så att Putin kunde återkomma på presidentposten. Effekten på opinionsstödet av annekeringen hade sedan blivit omedelbar, och popularitetssiffrorna förblev på en hög nivå ända fram till dess att Putin och Medvedev, den senare nu som hans handgångne regeringschef, införde en pensionsreform som innebar sämre villkor för de allra flesta (Logvinenko 2020). Bland annat höjdes pensionsåldern för män till 67 år, bara två år under medellivslängden för ryska män, vilket föga förvånande var provocerande för många. Nu behövde Putin företa sig något som till och med överträffade Krimförståendet. Det sätt han gick till väga på stred mot allt som vi verksamma inom Rysslandsforskningen tidigare trodde oss veta om hans handlingsmönster.

Hopkok av ämnen

Det var som bekant flera teman som fördes fram av Putin för att rättfärdiga det krig som enligt Kremles påbud skulle benämnas "en speciell militär operation" mot Ukraina. Regeringen i Kyiv utgjordes enligt hans retorik av nynazister som var påhejade av Väst för att åstadkomma Rysslands förstörelse. Representanter för Ukraina såväl som ledare i Väst påstods enligt Putin planera för att använda kärnvapen mot Ryssland. Det ryska lidandets historia upprepades igen och igen och beskrevs utifrån en linje alltifrån Sovjetunionens sammanbrott, över kriget i Tjetjenien till Natos utvidgning österut och den påstådda statskuppen i Ukraina 2014 (Putin 2022a, b, c, d). Allt detta hade bedömare hört förut men nu var det få som tvivlade på att den gamle i Kreml faktiskt trodde på vad han själv sade och att han menade varje ord.

När Putin den 21 september 2022 tillkännagav en partiell mobilisering för att möta de ukrainska framgångarna på slagfältet upprepade han alla dessa

teman ännu en gång (Putin 2022c). Den brådstörtade utlysningen av så kallade folkomröstningar om anslutning till Ryska Federationen i Donetsk, Luhansk, Zaporizjzja och Cherson var avsedda att möta de ukrainska framgångarna i kriget genom att göra det trovärdigt att Ryssland skulle slå tillbaka attacker mot ”ryskt territorium” med alla tillgängliga medel. Samtidigt hade fokus i den ryska krigsansträngningen förskjutits, från att ledningen i Ukraina och dess påstådda nynazister hade utmålats som den främsta motståndaren och målet för den så kallade speciella militäroperationen, till att det kollektiva Väst med USA, Nato och EU i spetsen utpekats som den aggressor varifrån det utgick ett hot mot Rysslands själva överlevnad och existens. Det här var på många sätt en vindkantring från dåligt till värre.

Det tal som Putin höll när han den 30 september 2022 tillkännagav resultatet i de så kallade folkomröstningarna om de fyra regionernas anslutning till Ryska Federationen var en förfärande läsning (Putin 2022d). Det var ett hopkok av ämnen som hade stått på presidentens repertoar de senaste åtta åren ungefär, men staplade på varandra och närmast hoprafsade som när någon i all hast sliter till sig kläder och tillhörigheter för att möjliggöra en hastig avfärd på en resa som man ska vara ute på länge. Bekanta teman upprepades i ett högt och uppskruvat tonläge. Tonen var hård, grälsjuk och kompromisslös. Det bestående intrycket var att detta var någonting som hade skrivits samman utifrån en fix och långt ifrån frisk idé om hur världen var beskaffad. Frågan som kvarstår var om detta tal var skrivet av någon eller några som verkligen hade tappat greppet om omvärlden och förlorat all markkontakt eller om det i själva verket var så att talet manipulerats till att förmedla ett sådant intryck för att jaga in fruktan och respekt i motståndarna i Väst. För hur bemöter man väl en fullständigt irrationell motpart?

Det är en ofta företrädd uppfattning bland rysslandsforskare att Putins långvariga isolering under pandemin har bidragit till att radikaliserat honom. Så kan mycket väl vara fallet, men jag menar ändå att de tankespån som han fört fram under det så hemska året 2022 har funnits hos honom under snart sagt hela hans presidenttid, även om han inte alltid artikulerat dem med samma frenesi. Tecknen har funnits där under lång tid och vi borde ha kunnat läsa dem bättre.

Ryssland som politiskt system

Felsluten och önsketänkandet från forskarnas sida rörde ingalunda bara Putin som person och president och vilka intentioner han hade. Det gällde också klassificeringen av Ryssland som ett hybridsystem, blandformen ”electoral authoritarianism”, där landet enligt många utgjorde ett typfall (Schedler 2013, Gill 2012, 2016, Goode 2012, Robertson 2010, Sakwa 2014). Det kom närmast att bli vedertaget i litteraturen att så var fallet, eftersom Ryssland enligt denna argumentation kunde uppvisa en kombination av drag från såväl demokrati

som auktoritära system. De demokratiska dragen bestod främst i det regelbundna arrangerandet av allmänna val till parlament och president.

Det fanns förvisso de som var framsynta och hävdade att beskrivningen av Ryssland som ett blandsystem inte längre var relevant. Vladimir Gel'man (2014) påpekade att Rysslands elektoral auktoritarism efter Putins riggade återkomst till presidentmakten 2012 och annekteringen av Krim 2014 stod vid ett vägskepp där tre riktningar var möjliga: mot en fortsättning av en oklar status quo, mot ökad repression och övergång till klassiskt auktoritärt styre eller mot en tilltagande demokratisering och utveckling i riktning mot demokrati. Föga förvånande såg han få tecken som tydde på att det tredje alternativet kunde bli aktuellt. David White (2017) menade något år senare att det nu var dags att utmönstra adjektivet "electoral" ur vokabulären när det gällde att artbestämma Ryssland. Valen i landet rörde ändå bara dekorationer utan substans, menade han. Presidentvalen hade utvecklats till att bli en ren chimär, där utgången var given på förhand, och det enda spänningsmomentet rörde hur högt över 50-procentsgränsen den sittande presidenten skulle hamna i första valomgången. Grigorij Golosov (2021) var inne på ett liknande spår då han menade att om de ryska myndigheterna fortsatte att göra de ryska valen till ren fars i deras förutsägbarhet, där "sammansättningen av parlamentet är nästan helt orelaterad till folkets vilja" (Golosov 2021), kunde resultatet bli kontraproduktivt för dem eftersom det undanröjde en tidigare viktig legitimitetsgrund. Repressionens omfattning borgade för auktoritarismens fortbestånd, menade han, men då hade förledet "elektoral" sedan länge slutat innehålla någon meningsfull information. Gel'man (2022: 54), som delade denna slutsats, menade att personcentrerad elektoral autokrati skulle kunna vara en möjlig benämning på vad Ryssland nu hade blivit (för diskussion och analys av val i Ryssland, se bidrag av Derek Stanford Hutcheson i detta nummer).

Exemplen på att Ryssland schablonmässigt artbestämdes till att representera en blandform har annars varit flera än vad man riktigt orkar minnas. När jag själv slutredigerade min bok under sommaren 2021 övervägde jag mot bakgrund av den tilltagande inrikes repressionen i Ryssland, inte minst rättsövergreppen mot Alexej Navalnyj och hans anhängare, att klassificera Ryssland som en renodlat auktoritär stat. I slutänden valde jag dock att låta bli och istället ansluta mig till den rådande normen. Shame on me, shame on us. Den fortsatta händelseutvecklingen under 2022 har dock undanröjt varje tvivel. Ryssland utgör numera klart och tydligt en konsoliderad auktoritär stat (Gel'man 2022: 23). De periodvisa valen till presidentposten och till duman lurar ingen. Utgången är förutbestämd och resultaten beställda. Den s k folkomröstningen om konstitutionsförändringarna 2020 var i sig bevis nog, och vi såg ovan att Gel'man inte var nådig i sitt omdöme. Emellertid gjorde de ännu mera absurda skådespelen kring de så kallade folkomröstningarna i Krim 2014 och i de fyra av Ryssland delvis ockuperade och kontrollerade regionerna i Ukraina det hela

ännu tydligare. Ryssland har under sin maktfullkomliga president utvecklats till en sluten auktoritär stat som bör analyseras på samma sätt som Kina, låt vara med åtminstone än så länge ett något mildare inrikes förtryck och en något större transparens än i Nordkorea.

Slutord

När Putin under åren gång på gång upprepade hur Ryssland hade blivit lurat av Väst i fråga om Natos östutvidgning, hur Ukrainas rättmätiga president olagligt hade störtats i en kupp som Väst anstiftat, och hur alla dessa åtgärder hade det dolda syftet att föra förstörelse och förödelse till Ryssland, var det få som var benägna att tro på att mannen inte bara upprepade sitt mantra, utan att han lanserade ett handlingsprogram. Han lade ut många ledtrådar under årens lopp, såväl i ord som i handling. Om ledare och experter i Väst bara hade tagit honom på orden då, hade kanske förebyggande åtgärder kunnat vidtas. Om inte annat borde Rysslands kortvariga krig mot Georgien 2008 och dess ockupation av Sydossetien och Abchazien ha räckt som väckarklocka, men såväl politiker som forskare fortsatte tyvärr sin törnrosasömn snart efter kriget, vilket inte minst Obamas reset-politik vittnar om. Kanske borde Ukrainas anslutning till Nato ha påskyndats åtminstone vid det laget, och kanske skulle landet inte ha varit dömt att ensamt ta itu med Rysslands aggression på slagfältet nu om så hade skett. Om fler rysslandsexperter hade "ropat vargen kommer" lite oftare och högre under 2000-talets första decennium, kanske några ansvariga politiker hade lyssnat. Kanske hade då det kollektiva Väst kunnat vidta åtgärder som hade ändrat spelplanen tillräckligt för att undvika händelseutvecklingen från den 24 februari 2022 och framåt.

Låt oss alltså tänka tanken att Ukraina – och även Georgien – hade blivit Natomedlemmar efter Rysslands krig mot Georgien 2008. Ryssland var svagare och mindre självsäkert då. Kontrafaktisk historieskrivning är sällan meningsfull, men tanken är värd att tänka. För min egen del är jag benägen att tro att läget hade varit betydligt annorlunda och mer gynnsamt för Ukraina och för europeisk säkerhet än vad som är fallet idag.

Referenser

- Agrell, Wilhelm, 2015. *Det säkerhetspolitiska önsketänkandets ledmotiv: utvalda krönikor om internationella hotbilder*. Stockholm: Telegram förlag.
- Agrell, Wilhelm, 2022. *Vi såg det inte komma – Att missa, förtränga och bortförklara samhällshot*. Lund: Studentlitteratur.
- Averre, Derek, 2007. "‘Sovereign Democracy’ and Russia’s Relations with the European Union", *Demokratizatsiya* 15(2), s. 173-190.

- Blackburn, Matthew & Petersson, Bo, 2021. "Parade, plebiscite, pandemic: legitimization efforts in Putin's fourth term", *Post-Soviet Affairs*, DOI: 10.1080/1060586X.2021.2020575.
- Cooley, Alexander, 2016. "Countering Democratic Norms", s. 117-134 i Diamond, Larry, Plattner, Marc F. & Walker, Christopher (red.), *Authoritarianism Goes Global*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Czwarono, Monica, 2006. "Misjudging Islamic terrorism: The academic community's failure to predict 9/11", *Studies in Conflict & Terrorism* 29(7), s. 657-678.
- Deyermond, Ruth, 2013. "Assessing the reset: successes and failures in the Obama administration's Russia policy, 2009-2012", *European Security* 22(4), s. 500-523.
- Edenborg, Emil, 2017. *Politics of Visibility and Belonging: From Russia's "Homosexual Propaganda" Laws to the Ukraine War*. London: Routledge.
- Fournier, Ron, 2014. "Why Putin Plays Our Presidents for Fools", *The Atlantic*, 2 March, tillgänglig på <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2014/03/why-putin-plays-our-presidents-for-fools/461055/>, åtkomst 22 september 2022.
- Galeotti, Mark, 2019. *We Need to Talk about Putin: How the West Gets Him Wrong*, London: Penguin.
- Gel'man, Vladimir, 2014. "The rise and decline of electoral authoritarianism in Russia", *Demokratizatsiya* 22(4), s. 503-522.
- Gel'man, Vladimir, 2022. *The Politics of Bad Governance in Contemporary Russia*, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Gel'man, Vladimir & Ryzhenkov, Sergei, 2011. "Local regimes, sub-national governance and the 'power vertical' in contemporary Russia", *Europe-Asia Studies* 63(3), s. 449-465.
- Gerner, Kristian, 2020. "Öststatsforskningens uppgång och fall", *Statsvetenskaplig tidskrift* 122(3), s. 323-331.
- Gill, Graeme, 2012. "The Decline of a Dominant Party and the Destabilization of Electoral Authoritarianism?", *Post-Soviet Affairs* 28(4), s. 449-471, DOI: 10.2747/1060-586X.28.4.449.
- Gill, Graeme, 2016. "Russia and the Vulnerability of Electoral Authoritarianism?", *Slavic Review* 75(2), s. 354-373.
- Golosov, Grigorii, 2021. "Electoral authoritarianism and the limitations of scientific foresight", *Riddle*, 28 juni, tillgänglig på <https://ridl.io/electoral-authoritarianism-and-the-limitations-of-scientific-foresight/>, åtkomst 12 oktober 2022.
- Goode, J. Paul, 2012. "Nationalism in Quiet Times: Ideational Power and Post-Soviet Hybrid Regimes", *Problems of Post-Communism*, 59(3), s. 6-16.
- Hall, Stephen G. F., 2017. "Preventing a Colour Revolution: the Belarusian example as an illustration for the Kremlin?", *East European Politics*, 33(2), s. 162-183.
- Hamilton, Robert E., 2018. "August 2008 and everything after: A Ten-Year Retrospective on the Russia-Georgia War", *Foreign Policy Research Institute: Black Sea Strategy Papers*, tillgänglig på <https://www.fpri.org/wp-content/uploads/2018/10/final-bssp-1-hamilton.pdf>, åtkomst 13 oktober 2022.
- Hosking, Geoffrey, 2005. "Dictatorship of the Law", *Index on Censorship* 34(4), s. 39-45.
- Koesel, Karrie J. & Bunce, Valerie J., 2013. "Diffusion-proofing: Russian and Chinese responses to waves of popular mobilizations against authoritarian rulers", *Perspectives on Politics* 11(3), s. 753-768.

- Leijonhielm, Jan, 2022. *Ett svenskt Leijon: Ett liv i underrättelsevärlden*. Stockholm: Medströms.
- Lipset, Seymour Martin & Bence, Gyorgy, 1994. "Anticipations of the Failure of Communism", *Theory and Society* 23(2), s. 169-210.
- Logvinenko, Igor, 2020. "Authoritarian Welfare State, Regime Stability, and the 2018 Pension Reform in Russia", *Communist and Post-Communist Studies* 53(1), s. 100-116.
- National Security Archive, 2017. "NATO Expansion: What Gorbachev Heard", tillgänglig på <https://nsarchive.gwu.edu/briefing-book/russia-programs/2017-12-12/nato-expansion-what-gorbachev-heard-western-leaders-early>, åtkomst 12 oktober, 2022.
- Nikolskaya, Anastasiya & Dmitriev, Mikhail, 2020. "The End of the Crimean Consensus: How Sustainable are the New Trends in Russian Public Opinion?", *Russian Politics* 5(3), s. 354-374.
- O'Loughlin, John, Toal, Gerard & Kolosov, Vladimir, 2017. "The rise and fall of "Novorossiia": examining support for a separatist geopolitical imaginary in southeast Ukraine", *Post-Soviet Affairs* 33(2), s. 124-144, DOI: 10.1080/1060586X.2016.1146452.
- Omelicheva, Mariya Y., 2016. "Authoritarian legitimization: assessing discourses of legitimacy in Kazakhstan and Uzbekistan", *Central Asian Survey* 35(4), s. 481-500.
- Petersson, Bo, 2021. *The Putin Predicament: Problems of Legitimation and Succession in Russia*. Stuttgart: Ibidem Verlag.
- Petersson, Bo, 2022. "The signs were there for all to see, but we did not read them right", *Forum for Ukrainian Studies*, 7 March, <https://ukrainian-studies.ca/2022/03/07/russia-war/>.
- Petersson, Bo & Stokholm Banke, Cecilie, 2015. "Ukraine and the Disenchantment of Europe", s. 175 - 187 i Persson, Hans Åke, Petersson, Bo & Stokholm Banke, Cecilie Felicia (red.), *Playing Second Fiddle: Contending Visions of Europe's Future Development*. Malmö: Universus Academic Press.
- Putin, Vladimir, 2005. "Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation", 25 april, tillgänglig på <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/22931>, åtkomst 17 oktober 2022.
- Putin, Vladimir, 2007. "Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy," 10 februari, tillgänglig på <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034>, åtkomst 5 december 2019.
- Putin, Vladimir, 2014a. "Address by President of the Russian Federation", 18 mars 2014, tillgänglig på <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20603>, åtkomst 12 januari 2017.
- Putin, Vladimir, 2014b. "Bol'shaya press-konferentsiya Vladimira Putina", 18 december, tillgänglig på <http://kremlin.ru/events/president/news/47250>, åtkomst 30 november 2020.
- Putin, Vladimir, 2017. "Meeting with students from Sirius Educational Centre", 21 juli, tillgänglig på <http://en.kremlin.ru/events/president/news/55114>, åtkomst 30 april 2021.
- Putin, Vladimir, 2018a. "Poslaniye Prezidenta Federal'nomu Sobraniyu", 1 mars, tillgänglig på <http://kremlin.ru/events/president/news/56957>, åtkomst 6 november 2019.
- Putin, Vladimir, 2018b. "Interv'yu avstriyskomu telekanalu ORF", 4 juni, tillgänglig på <http://kremlin.ru/events/president/news/57675>, åtkomst 7 november 2019.

- Putin, Vladimir, 2020. "Zasedanie diskussionnogo kluba 'Valdai,'" 22 oktober, tillgänglig på <http://kremlin.ru/events/president/news/64261>, åtkomst 27 oktober 2020.
- Putin, Vladimir, 2022a. "Address by the President of the Russian Federation", 21 februari, tillgänglig på <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67828>, åtkomst 17 oktober 2022.
- Putin, Vladimir, 2022b. "Address by the President of the Russian Federation", 24 februari, tillgänglig på <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67843>, åtkomst 17 oktober 2022.
- Putin, Vladimir, 2022c. "Obraschenie Prezidenta Rossiyskoi Federatsii", 21 september, tillgänglig på <http://kremlin.ru/events/president/news/69390>, åtkomst 17 oktober 2022.
- Putin, Vladimir, 2022d. "Signing of treaties on accession of Donetsk and Lugansk people's republics and Zaporozhye and Kherson regions to Russia", 30 september, tillgänglig på <http://en.kremlin.ru/events/president/news/69465>, åtkomst 7 oktober 2022.
- Robertson, Graeme B., 2010. *The Politics of Protest in Hybrid Regimes: Managing Dissent in Post-Communist Russia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sakwa, Richard, 2014. *Putin Redux: Power and Contradiction in Contemporary Russia*. London: Routledge.
- Schedler, Andreas, 2013. *The Politics of Uncertainty: Sustaining and Subverting Electoral Authoritarianism*. Oxford: Oxford University Press.
- Seliktar, Ofira, 2015. *Politics, Paradigms, and Intelligence Failures: Why So Few Predicted the Collapse of the Soviet Union*. London: Routledge.
- Stent, Angela E., 2019. *Putin's World: Russia against the West and with the Rest*. New York and Boston: Twelve.
- Teague, Elizabeth, 2020. "Russia's Constitutional Reforms of 2020", *Russian Politics* 5(4), s. 301-328.
- Tinguy, Anne de, 2001. "Vladimir Poutine et l'Occident: l'heure est au pragmatisme", *Politique étrangère* 66(3), s. 515-533.
- White, David, 2017. "Modifying Electoral Authoritarianism. What the 2016 Parliamentary Elections Tell Us about the Nature and Resilience of the Putin Regime", *Russian Politics* 2(4), s. 482-501.
- Østbø, Jardar, 2016. *The New Third Rome: Readings of a Russian Nationalist Myth*. Stuttgart: Ibidem.